

AİLENİN EĞİTİMİ VE KORUNMASINDA VAKIFLARIN ROLÜ

Prof.Dr.Orhan Cezmi TUNCER

Vakfın tanımı, tarihçesi,¹ İslam² ve Türk Dünyasındaki yeri ile, faiz, miras, kadın hakları,³ T.C. Medeni Kanunuyla karşılaştırmasına dek pekçok ayrıntı, enine boyuna incelenerek yayınlanmıştır. İnsanoğlunun yardım, iyilik ve paylaşma gibi bireysel duyguları yanında toplumsal özellikleri, vakfın doğmasına neden olmuş ve yaşamının önemli bir kurumu düzeyine erişmiştir. Üstelik günümüzde pekçok konuşulan ve sanki yeni kavramlanmış gibi topluma sunulmak istenen "*Devleti Küçültme*" ve "*Yerel Yönetimler*" başlıklarının vakıflarımızda ne denli başarılı uygulandığı görülür.

Türk Dünyasında kişi ve toplum, halk ve devlet her konuda elele, içiçe bir bütünlük oluşturur.⁴ Bunu vakıf kurumlarında da görürüz. Ulusal boyutlara ulaşan kamu vicdanı yanında islam hukukunu aşan bir vakıf hukuku ve sanat ile elele vererek eşsiz bir geleneksel mimarlık mirası oluşturur. İşte tam bu noktada, biz bu bildirimizde, devletin bu yapay çevreyi oluşturmasında kendi mekanizmasını, kamu yararına yönelik olarak nasıl düzenlendiğine değinmek istiyoruz. Bu mimarlık penceresinden, dolaylı olarak ailenin, doğrudan ilgili bireyin güçlendirildiği açıkça belli olacaktır.

Türk Tarihi, başlangıcından günümüze dek aileyi yaşamının ve toplumunun vazgeçilmez birimi olarak alır. Saygı ve sevgiye dayalı bu kurumun kuralları bağlayıcı ve etkindir. Geleceği sağlayan çocuk, Orta Asya

1. Kunter, H. Baki, **Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri**, İstanbul 1989, sayfa 11 Özetle:
"İslam öncesi Türk Budist Vakıfları topluma yönelik sosyal bir kurumdur. Etilerde kişisel mülkiyet hakkı olduğu için vakıf kavramı gelişti. Sümerlerde bu anlayış yoktur. (Eti tableti İ. Ö. 1290-1280. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Eski Şark Eserleri Bİ. No: 2026. Uygur Vakfı tableti İ. S. XIII. yy. Buda Türklerine ait Uygurca alfabeyle)"
2. Çağatay, Neşet, **İslamda Vakıf Kurumu... Vakıflar Dergisi XI**, sayfa 1.
"İslam dünyasında gerçek anlamda bir vakıf kuruluşu ancak VIII. yy.da Şam Ümeyye Camisi Vakfında görülür (İ. S. 706).
3. Çağatay, Neşet, a.y. sayfa 2.
"İslam hukukunda kadın, erkeğin payının yarısını aldığı halde zürri veya ehli vakıflarda, yani çocukların yararlanması için kurulan vakıflarda, kız ve erkek ayrımı yapılmadan, dilediğine istediği kadar pay verilebilir. Ayrıca mütevellilikte de fark gözetilmez. Bazı aile vakıflarında bu görevin, ailede sadece kadınlara verildiği de görülür. İslam hukuku, malın en çok 1/3'üne vasiyette izin verirken, aile vakıfları bu sınırı kaldırabilir. Bu, ayrıcalıksız (kadını erkekle iştir gören) tutumu daha çok Türk Vakıflarında görürüz."
4. Yoksul, dul, hasta, güçsüz, emekli, sakat, sakar, borçlu, tutuklu, yolcu, köle vb. herçeşit insana (hatta hayvanlara) barınma, beslenme, giyinme (vb.) açısından para ve eşya yardımı, spor, sağlık, savunma, güvenlik güçleri, eğitim destekleme yardımları yapılır. Daha geniş bilgi için bakınız:
Hasan Güneri, **Vakıfta Amaç ve Kavramı**, Ankara 1976. Özetle:
Sayfa 122: "Vakfiyede, vakfın, erkek evladından onun erkek evladına yönetimin aktarılması koşulu, çıplak gelirden yararlanması (zürri vakıf) hem kamu (ödenen vergi nedeniyle), hem erkek evladı gözetmeye yöneliktir."
Sayfa 222: İbadete yönelik diyani vakıflar yanında memur ve işçilere yönelik yardım vakıfları, onlara ekonomik gelirler sağlar (evlenme, doğum, ölüm, işgörmelilik, hastalık, sakatlık, emeklilik vb.). Yiyecek, giyecek ve günlük gereksinimi karşılayan yardımlar veya bunlardan biri. Sağlık sandığının sağladığı borç para (ödünç, para, konut kredisi, emeklilik ikramiyesi, afet, ucuz yiyecek vb.).

Neşet Çağatay, Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık, **Vakıflar Dergisi IX**. Özetle:
Sayfa 49: Avanz Akçesi=Yardım Sandıkları (düşük faizle borç verme kurumları). Eskiden halkın etrafında toplandığı, çevresinde oturduğu her mabedin veya mahallenin bir Avarız Akçesi Sandığı vardı. Kişiler buraya başışta bulunarak sermaye oluşturulur, mahalle işlerine, mabede, gerekenlere yardım edilirdi. Esnaf kuruluşları borç para alabilir ve faiziyle öderlerdi. Bu sandıklar 1869 yılında kapatıldı.

atlı göçebe kültüründe, sevgi, sevecenlik ve güvenlik altında at üstünde; yerleşik düzende ise, nine, anne, teyze, hala ve kardeşlerinin kollarında ninnilerle, hikayelerle büyür, güçlü gelenek ve görenek, aile içi ve dışı yaşamında, hep bu kurumu, kutsallık derecesinde bir tabu özenile korur, gözetir ve sürdürür.

Çocuk öğrenime sübyan okulunda başlar, medresede son bulur. Böylece ehli örften biri olur. Serbest hayata atılacaksa bir tüccar, zanaatkâr ve sanatkârın yanına verilir, yeteneğine göre çırak, kalfa ve ustalığa erişir. Esnaftan biri olur.

Anadolu Selçuklu bazına oturup, onu daha da geliştiren Osmanlı, geniş ülkesini eyalet düzeninde yönetiyor ve herbirinin başına deneyimli, birikimli bir beylerbeyi gönderiyordu. Bugünkü anlamda bir endüstri veya turizm geliri yoktu. Tek ve önemli kaynak topraktı. Bu nedenle Osmanlı bütçesi tarıma dayalıdır. Bu yöneticilere, eyaletin askeri, siyasi ve stratejik önemi yanında toprağın verim derecesine göre işleteceği bir alan verir ve bütçesini onun hünerine bağlardı. Bunun gerçekçi olabilmesi için tahrir defterleri işi aksatılmazdı. Tımar, zeamet ve has yanında, yöneticilere sağlanan dirlik, arpalıktan başka temlik hakkı onun bayındırlık çabalarına iyi bir kaynaktı. İşlemi ise Hassa Mimarlık Ocağı üstlenirdi. Devlet asla bir işletmeciydi değil. Yap ve işlet yolunun en güvenilir ve yaygın yöntemi ise vakıf kurmaktı. Bu kurum, birey ve toplumun yaşamında gerekli her tür yardım, hizmet ve işlevi⁵ gerçekleştiren en pratik, güncel kurulaşlardı. İşte yukarıda eğitime başlayan bir çocuğun sübyan okulu örneğini verdik. Dikkat edilirse tüm kamu hizmetleri vakıf yoluyla gerçekleştiriliyor, devlet sadece bunu denetleyebiliyordu. Ayrıca hizmetin önceliklerini eyaletler belirlediğine göre yerel yönetim kavramı da en uygun yöntemle varlığını sürdürüyordu.

Vakıf yapıları, dünya durdukça görevini sürdürebilmek için, sağlam, kalıcı, yanmayan yapı gereç ve tekniklerinden yararlandı. Böylece ahşap karkas düzen yanında kendine özgü bir tasarım da yarattı.⁶

Ailenin geçim kaynağında, memur, işçi veya esnaftan biri olsun, bu eşsiz vakıfların rolü çok büyüktü. Çünkü onların geçim kapısıydı. Vakfiyede sayıları belirtilen görevliler, maaşlarını ve aynı yardımlarını burdan alırlardı. Bunların isimlerini burda tek tek saymaya gerek görmüyoruz. Bunların yanında bir de bakım-onarım ekibi vardı ki, sayı ve türleri vakfın büyüklük ve zenginliğiyle orantılıydı.⁷ Vakfın süreklilik arzusu vakfiyenin hemen ilk ve en önemli maddesiydi.⁸ Geliri az olan vakıflar ise, gerektiğinde ve hemen geciktirmeden dışarıdan böylesine kişilere yaptırılması her harcamanın önüne geçiyordu. Fatih Sultan Mehmet vakfında uzmanlık dalları ve sayıları belirlenmiş sürekli kadrolu 10 elemanı vardı. Bina ve çevresinin temiz tutulmasıyla görevli (Maniinnukuş) yanında, yazı, çizi, boya (vb.) kirleri temizleyen kişileri de olup (Mahiinnukuş) bunların ceza yetkisi bulunurdu. Kudretsiz vakıflara yardım için vakıflar kurulmuştu. Bir bakım ve onarım sürecinde ustanın yanına yardımcı tutması gerekiyorsa, bu işleri bilen oğluna öncelik tanınması, meslekî eğitim açısından ne büyük bir incelikti.

Vakıf yapıları, hemen daima ülke çapında, deneyimli, işbilir ve aktif bir usta kadrosunu ayakta tutuyor, binlerce ailenin geçim kaynağı oluyordu. Buna yapı gereci yapan, taşıyan, satan kişileri de katarsak geniş ve sayıca çok bir yapı ordusu karşımıza çıkar. Kuşkusuz burda yalnız yapı endüstrisinden söz etmemeliyiz. Tüm esnaf kuruluşlarında⁹ vakıfların rolü, eğitimleri, ünvanları, yardımlaşma (vb.) da ele alınmalıdır. Böylece ülke çapındaki etkinliği ortaya çıkar. Binlerce aileyi besleyen esnaf çarşılarının hemen hemen pek çoğu birer vakıf malıdır.

5. Dinsel, savunma, eğitim, ticaret, ekonomi, su, ulaşım, spor, sosyal, hayır ve sivil yapılar yanında, Azerbaycan'daki vakıflar, Orta Asya'da arazi sorunlarına yönelik vakıflar, Budist vakıflar, Bulgaristan'daki bazı Türk vakıfları, Tarsus Türkistan Zaviyeleri vakıfları, Vakıf sular ve su vakıfları, Türk Kültürünü Yüceltme vakfı gibi vakıflar kurulurdu.

6. Anadolu Selçuklularının ilk vakıf kervansarayının, Sultan II. Kılıçarslan'a ait (1156-1192) olduğunu biliyorsak da, ilk vakfın hangisi olduğu merak konusudur. Yeni bir beylik kurmanın zorlukları içinde Sultan Osman (1281-1324) ilim ve hayır kurumlarına yönelememiş, ancak oğluna "ilim ve ulemaya hürmet ve rağbet, Allah'ın kullarına rahmet ve şefkat göster" öğüdünü yapmıştı. Sultan Orhan (1324-1352) bu doğrultuda, İznik'te ilk Osmanlı medresesini yaptırdı ve Kayserili Davud'u müderris (profesör) olarak atadı. Daha sonra bunu Adapazarı, Bursa, İznik, Kandıra'dakiler izleyecektir.

7. Kunter, H. Bakı, a.y. sayfa 17.

8. Ateş, İbrahim, Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar, **Vakıflar Dergisi XV**, sayfa 57.

"1556 tarihli Yavuz Sultan Selim Vakfiyesinde onanın ve restorasyon işlerinde günlüğü dörder akçelik 2 kişi, yapıların kirletilmemesi için 1 kişi (günde 2 akçe), mahyacı, minare aydınlatılması işi için 1 kişi günde 15 akçe ve mahya için çalıştığında ayrıca 10 akçe alırdı."

Yazar bunun gibi pekçok örnek verir. Kuşkusuz bu belgelerin diğer önemi yönü gündeliklerinin günümüzle karşılaştırılabilirliği olduğudur.

9. Debbâğ esnafında başladı Ahi kurumu. Bunlar ayrıca göçmenleri yerleştirmek ve iş bulmakla da ilgilenirdi. Sof, gazza, attar yöneticilerine Şeyh, kuyumcu, ekmekçi gibi esnafın yöneticisine kuyumcubaşı, ekmekçibaşı gibi isimler verilirdi. Berber loncasını kendi kethüdarı yönetirdi. Her meslek ve sanatı yürüten esnaf denir. Aynı ayrı kuruluşlar hatta alt başlıklar halindeydiler (kunduracılar, yemeniciler, çarıkçılar gibi). Aralardaki düzeni korumak, kollamak görevi Kahya'nındır. Yardımcısına Yiğitbaşı denir. İstanbul'da tüm bu kadro İstanbul kadısına bağlıydı.

Medrese 3 tür görevli yetiştirdi. Din adamı (Müftü), İdareci (Kadı), Adliyeci (buna da Kadı denir.). İdarecilerin genel adı Ehliörf, esnafın ise Ehlisüfyan (ehlihiref)'dir. Bunun dışında asker ve halk vardır.

Eğitim s¼recinde çalışmaya ¼zendirmek için sınıf ve okul birincilerine, bekar ve evli ¼đretim elemanlarına maaş dışında yerine g¼re sağlanan para ve eşya yardımları, vakıf imaretlerinden dağıtılan yemekler, hafızlara (vb.) verilen g¼revler, eğitimi ¼zendirmek için sağlanan kolaylıklar ve destekler, g¼menleri yerleştirme, iş bulma vb. vakıf kuruluşlarının ¼lke çapında bireye ve dolaylı olarak aileye sunduğu eğitim ve kalkınmalarına y¼nelik ¼nemli hizmetlerdir.

Vakıflar Genel M¼d¼rl¼đ¼ yetkililerinin XII. Vakıf Haftası'nda b¼yle bir konuyu seçme inceliğini beğeni ve ¼vg¼yle karşılıyorum. Bu kısa bildirimde ben konuya sınırlı olarak ve bir mimarca baktım. Kıymetli bilim adamlarımız kuşkusuz daha pek çok ¼rnek ve bakış açısı sunacaklardır. Başarılar diler, saygılar sunarım.

TARTIşMA

Oturum Başkanı- Değerli misafirler, T¼rk-İşlm toplumlarında, sosyal d¼zenin, k¼lt¼rel ve sanat değerlerimizin korunması konusunda, vakıflarımızın ¼nemi, hepimizin bildiği gibi, çok b¼y¼kt¼r. B¼ylesine ¼nemli bir kuruluşun, tarih geçmişi de dahil olmak ¼zere, çeşitli y¼nlerden, T¼rk toplumuna, T¼rk Milletine ve T¼rkların dışındaki diğer toplumlara da çok b¼y¼k hizmetler verdiği ř¼phesizdir.

Vakıflar, akrabalığa, hısımlığa, b¼lgelere, din veya lisan hususiyetlere bağlı olarak teřekk¼l eden, itima z¼mreler arasında ahenk beraberliği temin eden bir kuvvet olarak ¼nem taşımaktadır. Vakıf, aile menfaatlerine hizmet ettiği gibi, sadece ailede fakir olanlar için kurulan ve onların ihtiyaçlarını gideren bir fonksiyonu da yerine getirmektedir. Diğer taraftan, vakfiyelerde, azatlı k¼lelerin, aile fertleriyle birlikte ve aynı hayat seviyesinde yaşamalarını temin edecek bir kimlik de taşımaktadır.

Vakıflar, bir taraftan aile mensuplarını, vakıftaki vakıf hizmetlerine tayin ederken, diğer taraftan kendi mesleğinde olanları kollamıştır. Ayrıca, bir mahalle, bir kasaba veya bir şehir sakinlerinin istifade etmeleri için vakıflar tesis olunmuştur. Mesela Osmanlılarda, k¼y ve mahalleye ait Avarız Vergilerinin ¼denmesi için kurulmuş vakıflar vardır. Keza, yine, mahallenin fakirlerine, kimsesiz çocuklara, dul hanımlara ve bunların iaeşsinin veya ihtiyaçlarının temini için kurulmuş vakıflar vardır ve o mahallede, bazı evler vakfedilmek suretiyle, buraların kiralaları bunlara tahsis edilmiştir.

Vakıfların, bu dar erevesi ¼tesinde, hayat şartları bakımından, insanlar arasındaki mevcut farkları m¼mk¼n olduğunca azaltmayı, zenginle fakir arasında bir eşitlik kurmayı hedef alan bir fonksiyonu da vardır.

Bu seminer, ¼zellikle aileye tahsis edildiğinden, ailenin eğitimi ve korunmasıyla ilgili olduğu için bunları arz ettim. Ancak, vakıflar, doğrudan doğruya bir toplumun insan değerlerini kollayan, onları ¼st d¼zeye çıkaran bir fonksiyonu icra eder, yerine getirir.

Gazi ¼niversitesi Mimarlık Fak¼ltesi Restorasyon Anabilim Dalı Başkanı olan Prof.Dr. Sayın Orhan Cezmi TUNCER hocamıza, teřekk¼r ediyorum.

Abuzer KAYNAK- Hocamıza değerli bildirimleri için teřekk¼r ederim. Ben şunu ¼đrenmek istiyorum: G¼n¼m¼z T¼rkiyesinde, devlet açısından vakıfların rol¼ nedir?

Prof.Dr.Orhan Cezmi TUNCER- Efendim, devletin rol¼ řu: Bir kere, devlet, bir kamu yatırımlı ya-pacaksa finansını sağlıyor, yahut da finans yolunu hazırlıyor. Mesela, bir kişinin, Allah rızası için, kendi isteğiyle, maddi varlığını vakıf kurmaya, kamu yararına hizmete sunmasının yollarını bir kere devlet hazırlıyor.

Bunun gerçekleştirilmesi için, bir inşaat ordusu var, Hassa Mimarlık Ocağı. Devlet, "bu ocak emrinizde, buyurun" diyor. Bunun için bir organizasyon lazım, onu kuruyor. Daha ne olsun?!. Bilmiyorum anlatabildim mi. Yani, mali kaynağının nasıl toplanacağının yolunu serbest bırakıyor. Kendi kontrol¼nden geçmek suretiyle, yapıların, ¼m¼r boyunca, yahut da d¼nya durdukça sağlam bir şekilde hizmetini s¼rd¼rebilmesinin teknik sorumluluğunu ¼stleniyor. Yap-İşlet politikasıyla, ¼ncelikleriyle, yerel y¼netime bu için seçimini bırakıyor. "Bir yere hastane mi lazım, okul mu lazım; hangisi daha ¼nemli ve ne çapta olması lazım; kaç tane s¼byan okulu gerekir" gibi hususların programlanmasını yerel y¼netime bırakıyor. Devlet, b¼yle bir y¼netimler ¼st¼ organizat¼r ve tepede, b¼t¼n bu organizasyonu, işlemi kontrol ediyor.

Ama, yine de, konuyu, daha sonra ayrıntılı olarak g¼r¼řebiliriz.

Oturum Başkanı- Teřekk¼rler Sayın Hocam.

Tab, b¼yle bir bildiri esnasında, zannetmiyorum ki istekleriniz t¼m¼yle cevaplanabilsin. Onu, daha sonra hocalarımızla g¼r¼řebilirsiniz ve ayrıca, bundan sonraki bildirimleri de takip ederseniz, çok daha farklı alanlarda yaklaşımlar bulabilirsiniz. Hocamız bir alanda, bir açıdan yaklaştı tab ki. Vakıflar, çok geniş bir konudur; bunun, hem sosyal y¼n¼ vardır, hem inşa y¼n¼ vardır, hem hukuk birtakım açıları vardır. B¼t¼n bunların değerlendirilmesi, her bir kademedede ele alınabilir ve tab ki bildirimlerle her şey öz¼mlenmez. Konuyu, daha sonra genişçe hocalarımızla g¼r¼řebilirsiniz.